

ABDURAUUF FITRAT VA HUSAYN JOVID-JADID ADABIYOTINING YIRIK VAKILI

Qilicheva Go'zal Chorshanbiyevna

Termiz davlat universiteti Adabiyotshunoslik yo'nalishi

1-kurs magistri

Annotasiya: Ushbu maqolada -jadid adabiyotining yirik vakillari Abdurauf Fitrat va Husayn Jovidning hayot yo'llari hamd ijodi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: yirik to'plami, bolaligi, hayot faoliyati, asarlari, jadidchilik, tadqiqotlari.

Abdurauf Fitrat 1886-yili Buxoroda ziyoli oilasida tug'ilgan. Dastlabki ta'limni Buxoro, Istanbul madrasalari va dorilfununlarida oldi. U arab, fors, turk tillarini mukammal bilganligi tufayli Sharqning buyuk allomalari ijodini yaxshi o'zlashtirdi. Adibning otasi savdo ishlari bilan shug'ullangan bo'lib, 1918-yilgacha Qashqarda turib qolgan. U asosan, onasi Mustafo bibi (Bibijon) tarbiyasida bo'lib, u tufayli Bedil, Navoiy, Fuzuliy, Zebuniso, Uvaysiy kabi ulkan shoirlarning g'azallaridan xabardor bo'ldi. Fitrat 1909-yili Turkiyaga o'qishga borib, 1913-yilgacha Istanbul dorilfununida tahsil ko'rdi. Turkiyada tashkil topgan "Buxoro ta'limi maorifi" uyushmasida faollik ko'rsatdi. Uning ilk to'plami 1911-yilda "Sayha" ("Chorlov") nomi bilan chop etildi. "Sayyohi hindi", "Munozara" kabi asarlari ham shu yillarda Turkiyada nashr etildi.

1909-1913 yillarda Turkiya dorilfununida o'qiyotganida jadidchilik g'oyalari bilan tanishib, shu g'oyalar bilan sug'orilgan asarlar yozdi. U Turkiyadagi tahsili davrida o'ziga Fitrat (tug'ma iste'dod egasi, zukko, dono, bilimdon) deb taxallus oldi. Fitrat 1917-yili fevral inqilobidan keyin "Hurriyat" gazetasini tashkil etdi, unda xalqni istiqloq uchun kurashga da'vat etuvchi she'r va maqolalarini e'lon qildi. Uning "Hurriyat" gazetasida bosilgan "Yurt qayg'usi" nomli she'r va sochmalarida Turkistonning hurligi uchun kurashga bel bog'lagan lirik qahramonning "Men sen uchun tug'ildim, sen uchun yasharman, sening uchun o'larman, ey turkning muqaddas o'chog'i!" degan da'vati baralla eshitiladi..

1922 yili nashr etilgan "O'zbek yosh shoirlari" to'plamida Cho'lpon, Elbek she'rlari bilan birga Fitratning she'riy asarlari ham ilk bor o'zbek o'quvchisiga havola etildi. U mazkur to'plamga kirgan "Mirrix yulduziga", "Behbudiyning sag'anasini izlab", "Sharq", "Shoir" kabi she'rlarida millatparvar va vatanparvarlik pozitsiyasiga qat'iy turganini yana bir bor namoyish etadi.

“Chin sevish” (1920), “Hind ixtilochilari” (1923), “Arslon” (1925), “Vos’e qo’zg’oloni” (1927), “Abulfayzxon” (1924), “Shaytonning tangriga isyoni”(1924) singari dramatik asarlari muallifiga katta shuhrat keltirdi.

Fitrat ijodida milliy uyg’onish g’oyalari, eng avvalo, shaxs erkinligi, ijtimoiy taraqqiyot muammolarini hal etishga qaratilganini ko’rishimiz mumkin. Jumladan,

“Shaytonning tangriga isyoni” nomli she’riy dramasida bu muammo yanada keskinroq qo’yildi. Go’yoki diniy xurofot tanqid qilinayotgan yo’sinda yozilgan dramada muallif o’zining asl g’oya va maqsadlarini tagzaminli, yashirin shaklda ifodalaydi. Tangri, Shayton, Malak, Odam aro bo’lib o’tgan o’tkir munozara, bahlar asosida Fitrat asar yozilgan davrda o’z xalqi uchun nihoyatda muhim bo’lgan Vatan erki va shaxs erkinligi muammolarni badiiy gavdalandirdi.

Fitratning eng buyuk orzusi Vatanni ozod, elini erkin ko’rish edi. U yirik olim, adabiyotshunos sifatida ham bir qancha asarlar yaratdi. Jumladan, “Adabiyot qoidalari”, “Eski o’zbek adabiyoti namunalari”, “Aruz haqida” kabi ilmiy kuzatuvlari o’zbek adabiyotshunoslik fanining shakllanishida muhim rol o’ynadi. Shuningdek, uning Umar Xayyom, Firdavsiy, Navoiy, Bedil haqidagi tadqiqotlari adabiyot tarixini o’rganishda muhim manba bo’lib xizmat etdi. U Ahmad Yassaviy, Sulaymon Boqirg’oniy kabi o’ndan ortiq mumtoz adabiyot vakillari haqida ham maqolalar yozdi. Fitrat ayni paytda tashkilotchilik faoliyati bilan ham shug’ullanib, 1921-1923 yillarda Buxoro Xalq Jumhuriyatida maorif xalq noziri bo’lib xizmat qilgan. 1923-1924 yillarda esa frunzechilar tomonidan quvg’in qilingan shoir Moskvadagi Sharq tillari institutida ilmiy faoliyat bilan shug’ullandi.

Fitrat 1921-yilda Sharq musiqa maktabini tashkil etgan. Maktabga mumtoz musiqa bilimdonlari bilan birga V. A. Uspenskiy singari musiqashunoslarni ham taklif etgan. Shuningdek, u "Shashmaqom" kuylarini to’plash va notaga yozib olish ishlariga ham rahbarlik qildi. Uning tashabbusi bilan Buxoro Shashmaqomi Uspenskiy tomonidan ilk bor notaga olinib nashr etildi. Fitratning o’zbek tili grammatikasiga oid darsliklari 1925-1930 yillarda besh marta chop etilgan. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik bo’yicha olib borgan tadqiqotlari uchun Fitratga o’zbek olimlari orasida birinchilardan bo’lib professor unvoni berildi. Fitrat 1938-yil 4-oktabrda Abdulla Qodiriy, Cho’lpon singari yozuvchilar bilan birga otib tashlandi. 1991 yil 25-sentabrda Fitrat o’zbek adabiyotini rivojlantirishdagi xizmatlari uchun Alisher Navoiy nomidagi Respublika Davlat mukofoti bilan taqdirlandi.

Husayn Abdulla o’g’li Rasizoda 1882-yil 24-oktyabrda Naxichevan viloyatining hozirgi Kangarli tumanining Shohtaxti qishlog’ida dindor oilada tug’ilgan. Boshlang’ich ta’limini Naxichevanda mulla maktabida, o’rta ta’limni M.T.Sidqining „Maktabi-tarbiya“ nomli yangi uslubdagi maktabida olgan (1894-1898). 1899-1903-yillarda Janubiy Ozarbayjonda yashab, Tabrizning „Tolibiya“ madrasasida ta’limini davom ettirdi. Istanbul Universitetining adabiyot fakultetini tugatdi (1909),

Naxichevanda, soʻngra esa Ganja va Tbilisida, 1915-yildan esa Bokuda muallimlik qildi. Husayn Jovid klassik Ozarbayjon adabiyotining eng yaxshi anʼanalarini rivojlantirgan ijodkordir. U XX asr Ozarbayjon rivojlangan romantizmi asoschilaridan biri boʻlgan.

Husayn Jovid ijodi janr va forma jihatdan boydir. U lirik shoirlarning, lirik-epik, epik poemalarning, Ozarbayjon adabiyotida ilk lirik tragediya va dramalar muallifidir. „Oʻtgan kunlar“ nomli ilk sheʼriy kitobi 1913-yilda chop etildi. Husayn Jovid koʻproq dramaturg sifatida tanilgan. Uning falsafiy va tarixiy tragediyalari, oilaviy-maishiy dramalari uslub, yozish uslubi shakli yangiligi jihatdan Ozarbayjon dramaturgiyasida yangi bosqich yaratganidek, milliy teatr madaniyatining taraqqiyotiga ham kuchli taʼsir koʻrsatgan, „Jovid teatri“ sifatida xarakterlanadi. Dramaturgiyasida davrning umumbashariy, katta ijtimoiy-siyosiy va madaniy ahamiyatga molik muammolari oʻz aksini topgan. Ozarbayjon adabiyotida ilk lirik tragediya boʻlgan „Shayx Sanon“ (1914) asarida xalqlarni bir-biriga qovushtirish uchun umumbashariy din gʻoyasini oʻrtaga tashladi. Husayn Jovid bu davrda tadrijiy „haq berilmas, olinar“ gʻoyasiga kelib toʻxtalgan.[3]

Ijodida muhim oʻrin egallagan „Iblis“ (1918) lirik tragediyasida davrning barcha ratsion kuchlari — „Inson insonga boʻri“ falsafasi tarafdorlari, „Yigirmanchi asrning madaniy vahshiylari“ boʻlgan doiralarni Iblis qiyofasida umumiyashtirib, ishgʻolchi urushlarga laʼnat oʻqidi.

1926-yilda muolaja uchun Germaniyaga ketgan va 7 oy Berlinda yashagan Husayn Jovid u yerdan ziyolilarning maʼnaviy iztiroblarini aks ettiruvchi bir qator siyosiy-lirik va lirik-epik sheʼrlar bilan qaytdi. 20-30-yillarda Husayn Jovid bir qator tarixiy dramalar yozgan. „Paygʻambar“ (1922) va „Temurlang“ asarlaridan keyin yozgan „Siyovush“ (1933), „Xayyom“ (1935) tarixiy dramalari Husayn Jovidning tarixga, tarixiy shaxslarga qarashida jiddiy burilish boʻldi. Janubiy Ozarbayjondagi Ozarbayjonlarning „shahanshohlik“ usuli-idorasi asorati ostida azob tortishi, eng oddiy inson huquqlaridan mahrum qilinishi ham vatanparvar shoir sifatida Husayn Jovidni oʻylantirardi. Sovetlar Birligida totalitarizmning dahshatli davrida Husayn Jovid sotsializm „yutuqlari“dan yozishni oʻziga ep bilmagan, Stalinni, Ozarbayjon mansabdorlarini madh etishdan oʻzini olib qochgan. Shu sababli ham bu jasur shaxs Sibir muzliklariga, Magadanga surgun qilindi va 1941-yil 5-dekabrda Irkutsk viloyatining Tayshet tumani Shevchenko qishlogʻida vafot etdi.

Ozarbayjon adabiyotining soʻz va fikr zodagonidir. Ichki layoqati ijod idealiga yuqori darajada mos kelardi. Balki bu sanʼat ideali uning ichki layoqatini yillab, oʻn yillab shakllantirgan edi. „Goʻzallik nomiga, sevgi nomiga“ deb yozgan buyuk ijodkor neft quvurlaridan va dengiz qahramonlaridan, dalada ertadan kechgacha mehnat qilgan mehnatkashlardan tarannum etgan sunʼiy misralar sonini orttirmadi. Ozarbayjonning ijodiy fikri bu sunʼiy misralar domida boʻgʻilgan bir vaqtda hayoti evaziga boʻlsa ham

Jovid o'z ijod idealiga xiyonat qilmadi, uni sotmadi. Go'zallik va sevgi shoiri edi, shunday bo'lib qoldi.

Keyingi yillarda Istanbulda tahsil olishi, turk poeziyasini chuqur o'rganishi uning she'r tilida Onado'li shevasiga maxsus ifodalarning faolligini birmuncha orttirgan. Shoirning ta'lim yillari vaqti qalamga olgan „Raqs“, „Pushti chorshaf“, „Uyquda“, „Oh faqat sen“ va boshqa she'rlari ham, 1913-yilda Tbilisida nashr qilingan „O'tgan kunlar“ she'r kitobida to'plangan boshqa namunalar ham Onado'li shevasining muayyan alomatlari ko'rinadi. Lekin Istanbul muhitidan ayrilgach, shoir asarlarida Onado'li shevasiga maxsus alomatlar asta-sekin kamaydi, nihoyat, uzoq jarayondan keyin deyarli yo'q bo'lib ketgan.

Husayn Jovid lirik ijodining ilk bosqichida janr jihatdan an'anaviy ikki uslublilik o'zini ko'rsatadi. Shoir ushbu yillarda ham klassik uslubda g'azallar, ham xalq-oshiq she'riyati ruhida qo'shma va geraylilar yozgan. Bu davr mahsuli bo'lgan „Ket“, „Ko'nglimni“ radifli she'rlari, shuningdek, „Barcha joy safoli, baxtli“ she'ri g'azal shaklida, „Nozlana-nozlana“ she'ri esa qo'shma shaklidir. „Raqs“, „Uyquda“ va boshqa she'rlarida muxammas va musaddaslarning muayyan alomatlari ko'zga tashlanadi. Ijodining ilk bosqichlarining o'zidayoq Jovidning yangi shakldagi she'rlar yozganini darhol farqlay olish mumkin. Turkiyadagi tahsil yillarida yozilgan „Yetti moziy“, „Bir oh mazlumona“ she'rlarining tuzilishida esa muayyan originallik bor. Bu she'rlar har ikki uslubning — klassik lirika va xalq-oshiq lirikasi uslublarining uyg'unlashishidan yaralgan. Quyidagi xalq-oshiq poeziyasida bo'lganidek, bu she'rlar asosan bandlardan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aliyev A., Abdurauf Abdurahim o'g'li Fitrat, T., 1984;
2. Fidoyilar, T., 1990;
3. Qosimov B., Maslakdoshlar. Behbudiy. Ajziy. Fitrat, T., 1994;
4. Qosimov B., Milliy uyg'onish, T., 2002.
5. Qosimov B., Fitrat (chizgilar). Sharq yulduzi, 1992, 10-son, 170-bet.
6. Qosimov B., Inson fojealari. O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1990-yil 6-aprel.
7. Qosimov B., Fitrat. O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1991, 10-son.
8. G'aniyev I., Fitrat, e'tiqod, ijod, T., 1994;
9. G'aniyev I., Fitratshunoslik, Buxoro, 1994;
10. Ajdar Ismoilov — "Dunyo romantizm an'anasi va Husayn Jovid". Boku: Yozuvchi, 1982-yil, 220 b.
11. Ajdar Ismoilov — "Husayn Jovid ijodi va dunyo adabiyotida demonizm an'anasi". Boku: Fan, 1991, 224 b.
12. Gulbeniz Babaxanli — „Ozarbayjon adabiy fikri va Husayn Jovid“ (2010); "Haydar Aliyev va Husayn Jovid " (2013)
13. Husayn Hoshimli — Husayn Jovid lirikasi va Yevropa poetik an'analari. Boku: Fan va ta'lim, 2012